

УДК 82-92:355.48(477:47)«2022/...»

DOI <https://doi.org/10.32782/2412-933X/2025-XXIV-15>

СТРУКТУРНО-НАРАТИВНА СПЕЦИФІКА ЖАНРУ ЛІТЕРАТУРНОГО РЕПОРТАЖУ (НА МАТЕРІАЛІ РЕПОРТАЖИСТИКИ ПРО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ)

Мочернюк Наталія

доктор філологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу української літератури
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID ID: 0000-0002-2737-8690

У статті розглянуто жанр літературного репортажу, його структурні вияви, наративні особливості, роль автора. Взято до уваги літературні репортажі про російсько-українську війну. Акцентовано на синкретичності жанру, взаємодії масмедійних принципів й літературності в природі жанру. У розвитку українського літературного репортажу велику роль відіграли реактуалізація досвіду української репортажистики 20-х років, конкурс літературного репортажу «Самовидець», а також вплив польської школи репортажу. Виокремлено такі типи репрезентації літературних репортажів у структурному плані, як окремий жанр, вставний жанр, використання репортажної техніки. Репортажність стає ознакою стилю. Репортажна «техніка» легко проникає в інші жанри. Звернуто увагу на суб'єктивну організацію текстів, роль фокалізації. Прикметно, що автори експериментують із манерою викладу, використовуючи різні способи.

Репортажистику про російсько-українську війну можна класифікувати за різними критеріями: репортажі одного автора (Мирослава Лаюка, Єлизавети Гончарової та ін.), антології репортажів різного авторства («Війна. Життя defacto» (2016), «77 днів лютого. Україна між двома символічними датами російської ідеології війни» (2023) та ін.), репортажі про окремі міста, що пережили найбільше воєнних випробувань (Бахмут, Маріуполь, Херсон та інші), репортажистика за кожен рік війни. У збірниках репортажів важливу роль відіграють перемови й післямови, автори яких концептуалізують матеріал, вказуючи основні інтенції видань. Наведено приклади творів різних жанрів, в яких використано репортажі як вставні жанри або застосовано репортажну стилістику («Позивний для Йова. Хроніки вторгнення» Олександра Михеда, «Танець смерті. Щоденник добровольця батальйону «Донбас» (2019) Ігоря Михайлишина). У статті наведено міркування репортажистів щодо творчого процесу та практики роботи з матеріалом.

Ключові слова: літературний репортаж, жанри, нон-фікшн, наративи, російсько-українська війна.

Mocherniuk Natalia

Doctor of Sciences in Philology,
Senior Researcher at the Department of Ukrainian Literature
Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the
National Academy of Sciences of Ukraine

STRUCTURAL AND NARRATIVE NATURE OF THE LITERARY REPORTING GENRE (AS EXEMPLIFIED IN REPORTS ON THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR)

The paper examines the genre of literary reporting, its structural manifestations, narrative features, and the role of the author. Literary reporting covering the Russian-Ukrainian war has been used as a case study. The paper focuses on the syncretism of the genre, the interaction of media principles and literature in the nature of the genre. The development of Ukrainian literary reporting largely benefited from the resurgence of the experience of Ukrainian reporting in the 1920s, the Samovydyets literary reporting contest, and the influence of the Polish school of reporting. In terms of structural representation of literary reports, the paper identifies such types of representation as a single genre, insertion genre, and the use of reporting techniques. Reporting is becoming a hallmark of style. The reporting "technique" easily penetrates other genres. The subjective organization of texts and the role of focusing have been emphasized. Notably, the authors experiment with the manner of narration, employing a variety of methods.

Reporting on the Russian-Ukrainian war can be classified according to different criteria: reports by one author (Myroslav Laiuk, Yelizaveta Honcharova, etc.), anthologies of reports by different authors ("War. Life defacto" (2016), "77 Days of February. Ukraine between the Two Symbolic Dates of the Russian War Ideology" (2023), etc.), reports on certain cities that have experienced the most military trials (Bakhmut, Mariupol, Kherson, etc.), and reports for each year of the war. In collections of reports, forewords and afterwords are pivotal, as the authors conceptualize the material, indicating the main intentions of the editions. Some examples of works of different genres that use reporting as an insertion genre or apply the reporting style have been provided ("Codename for Job. Chronicles of the Invasion" by Oleksandr Mykhed, "Dance of Death. Diary of a Volunteer of the Donbas Battalion" (2019) by Ihor Mykhailyshyn). The paper presents the reporters' insights on the creative process and the practice of handling the material.

Key words: literary reporting, genre, non-fiction, narrative, Russian-Ukrainian war.

Розвиток синкретичних жанрів, поживавлення інтеграційних процесів між літературою і наукою, іншими видами мистецтва, журналістикою викликає посилений інтерес літературознавства в останні десятиліття. Жанрова природа репортажу привертає увагу саме в контексті взаємодії масмедійної словесності й літератури в сучасних умовах. Російсько-українська війна спричинила появу нової репортажистики, а також і наукове зацікавлення її проблематикою. Метою статті є висвітлення специфіки наративу й структурних репрезентацій літературних репортажів, ролі автора, стилістичних особливостей у них.

Матеріалом для дослідження стали репортажі про російсько-українську війну. Помітно, що звернення до жанру поживавилося ще з початку війни 2014 року, а не з повномасштабним вторгненням. Тема літературного репортажу вимагає не лише актуалізації літературознавчих методів (структурного, наратологічного, рецептивного), а й залучення теорії журналістики.

Як відомо, в українському літературознавстві репортаж не фігурує серед художньо-публіцистичних жанрів. З погляду теорії, до таких жанрів належать есе, памфлет, фейлетон, нарис, а репортаж тривалий час вважався суто журналістським жанром. У журналістиці репортаж ґрунтовно досліджений (підсумковою працею стала дисертація Лілії Шутяк [9]). Власне, 2008 року в статті «Репортаж у публіцистичній і художній літературі: комунікативні особливості» ми висвітлювали окремі «журналістські» нюанси жанру (його належність до групи інформаційних жанрів, еволюція, роль коментарів тощо), а прикметами репортажного стилю було визначено використання дієслів у формі теперішнього часу, пряму мову, короткі діалоги, динамічність авторського монологу, описи власних дій, вираження

яскравих емоцій тощо [6]. За неповне двадцятиліття, що минуло від цієї публікації, репортаж еволюціонував і впевнено розвинувся в літературний жанр, тож за повномасштабної російсько-української війни вже були досвідчені репортери-літератори, які сформувалися за цей час. Велику роль відіграли в цьому реактуалізація досвіду української репортажистки 20-х років, конкурс літературного репортажу «Самовидець», а також імпульси польської школи репортажу.

Російсько-українська війна оприявнила потрібність і популярність жанру. Як пише Пьотр Андрусечко, польський журналіст та науковець, член журі конкурсу імені Майка Йогансена «Самовидець», війна дає тисячі історій, тема війни притягує репортерів: «Це дещо нагадує наркотик. Усі війни в XIX і XX століттях було описано, адже репортаж не тільки дає можливість проаналізувати причини і перебіг конфлікту, а й дозволяє усвідомити, що відбувається з людьми, які, найчастіше не з власної волі, потрапляють у вир війни і стають її жертвами» [10, с. 260]. Досвіди війни, зафіксовані в репортажах, поглиблюють розуміння драматичності часу. Рефлексії авторів, які пережили ті чи інші події, розширюють пізнавально-емоційні горизонти читачів і стають свідченням російських злочинів проти людяності. Великою мірою цей інформативний жанр має й терапевтичну функцію, позаяк йдеться про проговорювання травм війни. Репортажистика воєнних часів, виконуючи інформативну роль, водночас провокує емоційну рецепцію й високий рівень емпатії читачів, може виконувати і катарсисну функцію. Невипадково поширилася думка, що саме репортаж є найбільш легітимним жанром цього часу, оскільки триває війна, ще не має дистанції часу, з якої можливе глибше осмислення подій, такі фіксації подій тут-і-тепер найбільш адекватні. Прикметно, що функцію швидкого реагування, крім репортажу, має поезія; про це говорить, зокрема, Галина Крук [2, с. 52]. У цьому контексті цікавим є порівняння творчого процесу репортажу і поезії від Мирослава Лаюка: «Репортаж потрібно писати швидко... Але найголовніше спостереження – репортажем вдається вхопити те, що виходить хіба в поезії: це емоція, зловлена в долоню, як дике звірення. Його маленьке серце так тріпотить, що просто зараз розірветься. Ти тримаєш його в руках, а потім акуратно кладеш назад у кубло, бо якщо з ним щось станеться, ти собі не пробачиш. Та й процес створення репортажу мені нагадує написання поезії. Вона приходить швидко, фіксуєш її, а якщо не встигнеш – вона просто минає. Це ти і твої герої ось тут і ось тепер, це особливий вітер, який ось липко торкається пальців, а ось – уже й нічого нема» [4, с. 19–20]. Тож літературний репортаж, як і поезія, наділений широкою функціональністю і не обмежується лише інформативним планом. За подієвістю зчитується часто і філософія.

Лілія Шутяк у дисертації «Новий журналізм» у недійному дискурсі України: генеза та жанрово-стилістичні ознаки» вже 2015 року констатувала, що «за 2014–2015 рр. в Україні збільшилася кількість військових репортажів, які тією чи іншою мірою мають право називатись художніми» [9, с. 73]. Зараз, на четвертому році повномасштабної російсько-української війни, таких репортажів стало в багато разів більше, і їх кількість і далі зростає. Репортажистика про російсько-українську війну групується по-різному: це репортажі одного автора (Мирослава Лаюка, Єлізавети Гончарової та ін.), антології репортажів різного авторства («Війна. Життя defacto» (2016), «77 днів лютого. Україна між двома символічними датами російської ідеології війни» (2023), «Найстрашніші дні мого життя»). Репортажі The Reconsing Project (2023) та ін.), репортажі про окремі міста, що пережили найбільше воєнних випробувань (Бахмут, Маріуполь, Херсон та інші). Зрештою, можна виокремити репортажистику за кожен рік війни, і в цьому матеріалі теж помітні певні нюанси репортажного письма.

У структурному плані можна виокремити: власне репортаж як окремий жанр, репортаж як окремий вставний жанр у структурі твору іншого жанру, використання репортажної

поетики. Композиція будь-якого репортажу може включати пейзажі, інтер'єри, портрети, таким чином, це еластична жанрова форма, незважаючи на певні обмеження.

В основі літературного репортажу – репортаж публіцистичний, а вся еволюція, яку пройшов цей жанр, починаючи з журналістики, від новини до коментованого письма, яке зазнавало охудожнення, пов'язана передусім з роллю автора. Найважливіша вимога – репортажист має бути свідком подій, і це питання кореспондує з такою проблемою часу, як фейк. З одного боку, існують вимоги дотримання фактажу, глибокого вивчення матеріалу, а з іншого, як стверджують різні автори й дослідники [9, с. 60], жанрові незмінно притаманна суб'єктивність, об'єктивні факти подаються суб'єктивно, адже світ, представлений у тексті, читач сприймає крізь бачення і подачу репортажиста. Віра Курико зауважує: «Репортаж – не пряма дорога. Не завжди точна. Це радше звивистий путівець, який торує автор під впливом вихідної точки, свого досвіду, своєї реальності. Та від цього дорога не стає неправильною. Репортаж ніколи не претендував на об'єктивність, адже й пише історію, і розповідає історію, і читає його людина, сформована власними досвідами» [3]. Автори репортерської оптики уміють помічати деталі, вдаються до метафорики, хоч світ у тексті постає передусім за принципами автологічного образу. Репортажі про війну не обмежуються лише висвітленням бойових дій, подій на передовій, це і тексти про тил, переселенців, біженців та інше. Відповідно, по-різному працює репортажист. Наприклад, Мирослав Лаук не випадково структурує книжку «Бахмут», яка склалася з текстів про найінтенсивніші бої за Бахмут узимку та в березні 2023 року, на дві частини: «Фіксації» (власне репортажі) і «Коментування» (есеї). Уже з назв помітно, що в першій частині автор свідомо уникає будь-яких переносних значень, називаючи кожен репортаж максимально точно. «Перша частина – репортажна. Літературний репортаж – жанр, близький журналістиці, – для мене, до цього автора прози й поезії, сьогодні вчасний тим, що дає змогу просто фіксувати дійсність, щоб використати її в більш тверезому осмисленні пізніше. Герої можуть стати не такими вже й хорошими, факти можуть бути завтра вже не фактами, ціле може виявитися частковим. Однак у ситуаціях, де ризикують життям, фіксується те, що пізніше, можливо, дасть відповідь, яка убезпечить від ризику інших», – пояснює Мирослав Лаук [4, с. 204].

Важливо зберегти баланс між «я» репортажиста і голосами тих, хто є героями репортажу. Невипадково Остап Сливинський наголошує, що репортаж мусить позбутися надокучливого «якання»: «Якщо великій частині сучасної української художньої прози її підлітковий нарцисизм ще можна простити, то для репортажу це справжня біда. «І тут я збагнув», «у мене виникла асоціація», «мені стало дивно, несподівано і бентежно». Щоб постійне експонування власного «я» в репортажі було цікавим, треба бути щонайменше Гантером Томпсоном» [1]. Прикметно, що він також відзначив роль сюжетності в репортажі, без якої жанр перетворюється на щоденник або подорожні нариси. Це також слушне зауваження, позаяк йдеться про валентність жанрів і поширення репортажної манери на інші жанри.

У збірниках репортажів важливу роль у структурному плані відіграють передмови і післямови, адже в них автори (чи запрошені автори) артикулюють інтенції, які мали, готуючи ці книжки. Окремі міркування варто заакцентувати, позаяк вони висвітлюють власне специфіку воєнних репортажів. Олеся Яремчук слушно помічає, що важко говорити про «репортерську відстороненість», якщо ми всередині війни і кожен із репортажистів пропустив її крізь себе: «Проте це наш шлях документування подій, які з нами відбуваються і які ми будемо осмислювати роками, якщо не десятиліттями» [10, с. 3]. Це думка з книжки 2016 року, тож з погляду нашого часу вже можна зробити висновок, що осмислення матиме набагато тривалішу перспективу.

«Очевидці, які почали говорити про війну, почали фіксувати її ламані, гострі, потворні контури, насправду займалися не просто документуванням – по-своєму вони пробували вперше озвучити інтонацію людей, які говорять про нову реальність – реальність, до цього незнану, невідому, реальність, частиною якої вони так чи інакше стали» [8, с. 8], – пише Сергій Жадан у передмові «Свідчити і пам'ятати» до збірки «77 днів лютого». На мій погляд, репортеркам (а авторами є лише жінки-журналістки: Інна Андруг, Ганна Аргірова, Тетяна Безрук, Олександра Горчинська, Інна Золотухіна, Віра Курико, Олена Лівіцька, Ольга Омелянчук, Світлана Ославська, Марічка Паплаускайте, Єва Райська, Аня Семеник, Зоя Храмченко, Маргарита Чимириш, Ірина Ярошинська, Катерина Бабкіна) справді вдалося вловити ці інтонації, пряму мову, голоси – «за ними відчувається прискорене серцебиття, збите дихання людини, яка щойно вийшла з території смерті» [8, с. 9]. Збірка «77 днів лютого» за емоційним потенціалом та широтою охоплення воєнної тематики досі належить до найцінніших.

У післямові «Хор історії. Замість післямови» Марічка Паплаускайте акцентує про книжку: «Вона несе в собі художню правду – чи то пак, емоційну. Це свідчення простих людей, хористів, не солістів історії, і тим вони цікаві. Автори описували дійсність так, як бачили і відчували її в моменті» [8, с. 218]. Репортажисти вміють знайти такий несподіваний ракурс для цих «хористів історії», героїв репортажів, що вони врізаються в пам'ять реципієнтів, як-то провідник із Сумщини («Паляниця-залізниця» С. Ославська), мама Віта з дітьми («Десять днів у Чернігові» В. Курико), випадкові супутники на кордоні («Пережити телепорт» К. Бабкіна) та багато інших. Читання літературних репортажів про війну викликає чимало емоцій, та найбільше зворушення виникає в епізодах про доброту, взаємодопомогу, людяність, які репортажисти фіксують у складних воєнних перипетіях, коли йдеться про виживання.

Варто звернути увагу на суб'єктну організацію літературного репортажу. Помітно, що автори вдаються до експериментів із викладовою манерою. Між нарацією від першої особи і третьоособовим викладом трапляються й інші способи репрезентації воєнної дійсності. Продемонструю це на прикладі репортажистики зі збірника «Veni. Vidi. Skripsi: Війна. Життя de facto» [10]. Репортаж Максима Ходушка «Краматорськ. На вихід» організований як третьоособовий виклад подій з точки зору Максима. Зрозуміло, що тут збігається наратор і персонаж, однак автору було важливо усунути «я», вдаючись до такої організації. Володимир Шерегада в репортажі «Хроніки сірої зони» воліє послуговуватися займенником «ми», розповідаючи про селище Піски поруч з Донецьким аеропортом. Він один з українських воїнів. Ракурси від «я» у Шерегади мінімалізовані. Оригінально вибудовує репортаж «Білий кролик» Олександр Коба: це ти-нарація, яка рідко трапляється загалом у прозових текстах. Марія Семенченко в репортажі «Мама падає у прірву» має на меті протоколювати всі материнські «голоси», тому в тексті багато прямої мови і передусім набір різних «я». Отже, літературний репортаж не скасовує експериментів із фокалізацією, що посилює емоційність творів і контакт із читачем.

Як зазначено, репортаж може бути вставним жанром (наприклад, у складній жанровій конструкції книжки Олександра Михеда «Позивний для Йова. Хроніки вторгнення»). У такій реалізації важливо простежити роль репортажу в контексті твору, проаналізувати його композиційно-сюжетну канву. Авторам, зокрема й О. Михедові, важлива присутність інших людей, які пережили перший рік вторгнення, а не лише власні рефлексії. Письменник акцентує: роль мистецтва у час війни – «бути хронікером». «Реальність нон фікшн, документальне кіно, в якому не може бути ні монтажу. Ні навіть кольорокорекцій. Тому що це – докази для трибуналів. Тому що це – згустки реальності, яка кричить» [5, с. 200], – пише

автор, і навіть вставні інтерв'ю в «Позивному для Йова» «працюють» на репортажну стилістику твору.

Отже, репортажність стає ознакою стилю. Репортажна «техніка» легко проникає в інші жанри. Помітно, що багато щоденників воєнного часу де-факто використовують наративні принципи репортажу (діалогізована мова, динамічність, сюжетність, багаточарактерність тощо). Іноді авторське визначення жанру не виправдовує горизонту очікувань читача, і це особливо стосується щоденників війни. Безумовно, в них є датування, магістральна ознака діаріуша, однак манера викладу може бути і репортажною. Як приклад згадаю «Танець смерті. Щоденник добровольця батальйону «Донбас» (2019) Ігоря Михайлишина. Події датовані 2014 роком і закінчуються фактично трагедією під Іловайськом. Та автор передає дію теперішнім часом, мову героїв – без змін (причому російськомовних героїв відтворює без перекладу) і в розширених діалогах. Твору притаманна сюжетність, і фактично Іловайськ стає кульмінацією, розв'язкою і відкритим фіналом. Ігор Михайлишин – один із героїв, не репортажист, якому належить відсторонено показати діяльність батальйону «Донбас», а учасник, один із героїв описуваних подій, але все ж він запозичує багато принципів репортажного письма. Загалом, неодноразово констатовані пошуки нової мови літераторами з початком війни доповнюються і пошуками нових жанрів, які синтезуються, вбираючи в себе як документалістику. Помітно, що з'являється багато творів, жанр яких важко визначити у звичній генологічній термінології.

Зауважимо ще один чинник: спрацьовує темпоральність. Відсутність часової дистанції – це не лише актуальний теперішній час оповіді, це і тривання війни зараз, *Present Continuous*, а отже, те, про що свідчать письменники-хронікери війни, і далі сприймається у воєнному потоці, тож репортажність просякає всі документальні історії. Та літературні репортажі, на відміну від суто журналістських, не втраять актуальності після закінчення війни, бо якраз літературний компонент забезпечує позачасовість.

Таким чином, війна вплинула на жанрову ієрархію, в якій чільне місце посіла література факту. Репортаж стає одним із найпопулярніших жанрів. Його успішна «кар'єра» в час війни продиктована інтенціями зафіксувати воєнну дійсність і свідчити про пережите людьми, цей жанр мислиться вільним від вимислу. Водночас літературний репортаж експериментує з викладом, а кожен репортажист шукає свій стиль. Перспективи літературознавства щодо дослідження цього жанру розширюються, і можна спрогнозувати, що така проблематика матиме активний розвиток у найближчі роки.

Література:

1. Конкурс художнього репортажу «Самовидець». Остап Сливинський. *Facebook*. 2013. 17 жовтня. URL: https://www.facebook.com/profile/100057255529190/search/?q=сливинський&locale=uk_UA (дата звернення: 20.05.2025).
2. Корнієнко Н. Слова і кулі. Київ : Vivat, 2024. 400 с.
3. Курико В. Не відвертайся. Навіщо нам художній репортаж. URL: <https://www.verbum.com.ua/06/2021/the-media-problem/dont-turn-away/>
4. Лаюк М. Бахмут. Київ : Українер, 2023. 255 с.
5. Михед О. Позивний для Йова. Хроніки вторгнення. Львів : Видавництво Старого Лева, 2023. 344 с.
6. Мочернюк Н. Репортаж у публіцистичній і художній літературі: комунікативні особливості. *Studia methodologica*. Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. Випуск 24. С. 211–214.
7. «Найстрашніші дні мого життя». Репортажі The Reconing Project / упор. Н. Гуменюк. Львів : Човен, 2023. 256 с.

8. 77 днів лютого. Україна між двома символічними датами російської ідеології війни. Київ : Лабораторія, 2023. 224 с.
9. Шутяк Л.М. «Новий журналізм» у медійному дискурсі України: ґене́за та жанрово-стилістичні ознаки : дис. ... канд. наук. із соціальних комунікацій. Дніпропетровськ, 2015. 216 с.
10. Veni. Vidi. Skripsi: Війна. Життя de facto. Київ : Темпора, 2016. 266 с.

References:

1. Konkurs khudozhnogo reportazhu "Samovydeti" [Art Report Competition "Samovidets"]. Ostap Slyvynskiy. (2013, Zhovten 17). Retrieved from: https://www.facebook.com/profile/100057255529190/search/?q=сливинський&locale=uk_UA/ [in Ukrainian].
2. Korniienko, N. (2024). Slova i kuli [Words and bullets]. Kyiv : Vivat [in Ukrainian].
3. Kuryko, V. (2021). Ne vidvertaisia. Navishcho nam khudozhnii reportazh [Don't turn away. Why do we need an artistic report]. Retrieved from: <https://www.verbum.com.ua/06/2021/the-media-problem/dont-turn-away/> [in Ukrainian].
4. Laiuk, M. (2023). Bakhmut [Bakhmut]. Kyiv : Ukrainer [in Ukrainian].
5. Mykhed, O. (2023). Pozyvnyi dlia Yova. Khroniky vtorhnennia [Callsign for Job. Chronicles of the invasion]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva [in Ukrainian].
6. Mocherniuk, N. (2008). Reportazh u publitsystychnii i khudozhnii literaturi: komunikatyvni osoblyvosti [Reportage in journalism and fiction: communicative features]. *Studia methodologica*, 24, 211–214 [in Ukrainian].
7. "Naistrashnishi dni moho zhyttia" ["The scariest days of my life"]. Reportazhi The Reconing Project (2023) Lviv: Choven [in Ukrainian]
8. 77 dnev liutoho. Ukraina mizh dvoma symvolichnymy datamy rosiiskoi ideolohii viiny [77 days of February. Ukraine between two symbolic dates of the Russian ideology of war]. (2023) Kyiv: Laboratoriia [in Ukrainian].
9. Shutiak, L. M. (2015). "Novyi zhurnalizm" u mediinomu dyskursi Ukrainy: geneza ta zhanrovo-stylistychni oznaky ["New Journalism" in the Media Discourse of Ukraine: Genesis and Genre-Stylistic Characteristics]. Dys. ... kand. nauk. iz sotsialnykh komunikatsii. Dnipropetrovsk. Retrieved from: <https://nrat.ukrntei.ua/searchdoc/0415U006917/> [in Ukrainian]
10. Veni. Vidi. (2016). Skripsi: Viina. Zhyttia de facto. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].